

⁵³ Підраховано за: ЦДІАК України, ф. 442, оп. 665, спр. 101 ч.2, арк. 136.

⁵⁴ ЦДІАК України, ф. 301, оп. 1, спр. 2898, арк. 68-69.

⁵⁵ Там само, спр. 1483, арк. 72.

⁵⁶ Там само, спр. 2898, арк. 69.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само, ф. 442, оп. 665, спр. 101 ч.2, арк. 135зв.

Hlushkovetsky Anatoliy. Social and political struggle in Podilska province during the elections to the State Duma IV of the Russian Empire. The article deals with the characteristic features of socio-political struggle in Podilska province during the elections to the State Duma of the Russian Empire the 4th convocation. The pre-election aspirations, the directions of the agitation work, the specifics of the pre-election confrontations of the leading political parties' centers, region's ethnic and social groups are investigated. The influence of central and provincial authorities on the course and results of the election race is revealed.

It is found out that the election campaign to the 4th State Duma in Podilska province took place under conditions of extremely low interest of the local population in the elections. It happened due mainly the fact that the State Duma Institute disappointed their hopes as for autocracy limitation and life improvement. Representatives of Polish and Jewish ethnic groups were active and aimed to use every opportunity to claim their rights.

It is established that during the elections to the 4th State Duma, the pre-election activity of Socialist political parties was weak on the territory of Podilska province.

Only the Russian Social Democratic Labour Party (RSDLP) and the Spilka made some agitational attempts during election campaign to the State Duma IV, but their forces were disorganized in the province.

Simultaneously, active propagandistic work was carried out by the Black Hundred Union of Russian People and Russian nationalists of the All-Russian National Union, who were supported by local authorities. The All-Russian National Union formed a bloc with Orthodox clergy in the elections. Under the circumstances, the greatest landowners and Orthodox priests were elected as deputies.

Keywords: State Duma IV, elections, Podilska province, parties, Union of Russian People, All-Russian National Union, Russian Empire, authority.

Отримано: 08.11.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.298-309

УДК 352.075: 908(477) «Чернівці»

Сергій Добржанський

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ТА ОРГАНИ САМОУПРАВЛІННЯ ЧЕРНІВЦІВ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Добржанський Сергій. Трансформація міського простору і органи самоуправління Чернівців наприкінці XIX – на початку XX ст. У статті проаналізовано специфіку діяльності органів самоврядування Чернівців у другій половині XIX – на початку XX ст. У цей період у Чернівцях було реалізовано значні інфраструктурні проекти. Побудовано Львівсько-Чернівецьку залізницю (1866 р.) та електростанцію (1896 р.), працював трамвай (1897 р.), а у 1895–1912 рр. – система водопостачання і водовідведен-

ня. Завдячуючи міській владі, центр міста набув вигляду європейського міста, Чернівці стали називати «Малим Віднем» Цьому сприяла загальна позитивна економічна кон'юнктура та статус адміністративного центру коронного краю, однак безсумнівним був і вплив продуктивної діяльності міських органів влади. Діяльність різноманітних профільних комісій і безпосередньо бургомістрів, членів магістрату й міської ради наочно засвідчувала намагання спрямовувати свою діяльність на покращення добробуту жителів та повсякденних умов життя. Автор зазначає, що отримання прибутків від акціонерних товариств, які надавали різноманітні послуги (наприклад, перевезення пасажирів трамваями), не усувало проблем дефіциту коштів на вдосконалення міської інфраструктури, тож на початку XX ст. розміри муніципальних позик зростали з року в рік. Особливо громадськість турбували такі проблеми як подолання безробіття, вирішення житлового питання для незаможних категорій населення, покращення санітарних умов, розвиток мережі навчальних закладів. Початок Першої світової війни перервав поступальний розвиток міського простору та приніс неабиякі випробування для Чернівців і їх жителів.

Ключові слова: міське самоврядування, бургомістр, магістрат, водогін, громадський транспорт, містобудування.

Добрянский Сергей. Трансформация городского пространства и органы самоуправления Черновцов в конце XIX – начале XX в. В статье проанализирована специфика деятельности органов самоуправления Черновцов во второй половине XIX – начале XX в. В этот период в Черновцах было реализовано значительные инфраструктурные проекты. Построено Львовско-Черновицкую железную дорогу (1866 г.) и электростанцию (1896 г.), заработал трамвай (1897 г.), а в 1895-1912 гг. – система водоснабжения и водоотведения. Благодаря городской власти центр города приобрел вид европейского города, Черновцы стали называть «Малой Веной» Этому способствовала общая позитивная экономическая конъюнктура и статус административного центра коронного края, однако несомненным было и влияние продуктивной деятельности городских органов власти. Деятельность различных профильных комиссий и непосредственно бургомистров, членов магистрата и городского совета города приобрел вид европейского попытку направлять свою деятельность на улучшение благосостояния жителей и повседневных условий жизни. Автор отмечает, что получение прибыли от акционерных обществ, которые предоставляли различные услуги (например, перевозки пассажиров трамваями), не устраняло проблем дефицита средств на совершенствование городской инфраструктуры, поэтому в начале XX в. размеры муніципальных займов росли из года в год. Особенно общественность беспокоили такие проблемы как преодоление безработицы, решение жилищного вопроса для малоимущих категорий населения, улучшение санитарных условий, развитие сети учебных заведений. Начало Первой мировой войны прервало поступательное развитие городского пространства и принесло серьезные испытания для Черновцов и их жителей.

Ключевые слова: городское самоуправление, бургомістр, магістрат, водопровод, общественный транспорт, градостроительство.

Сучасні процеси, пов'язані із децентралізацією та поступовим розширенням повноважень територіальних громад, поряд із позитивними тенденціями, засвідчили й недостатню готовність місцевих органів влади до швидкого вирішення нагрітих соціально-економічних та інших проблем. Пояснення цього криється не лише у відсутності практичного досвіду, дефіциті фахо-

вої компетентності та фінансових ресурсів чи особистісної зацікавленості. Підвищенню ефективності діяльності органів місцевого самоврядування, в першу чергу міського, може сприяти експертний аналіз, ґрунтований як на новітніх напрацюваннях, так і на врахуванні історичного контексту. Зважаючи на це, не втрачає актуальності та історіографічної новизни дослідження урбанізаційних процесів кінця XIX – початку XX ст. у такому великому місті як Чернівці – тогочасній столиці Герцогства Буковини, та роль у їх активізації тушешніх самоврядних органів.

Варто зауважити, що розвиток Чернівців у зазначений період, а також інших міст регіону та загалом Буковини, досить по-різному оцінювався у попередні історичні періоди. Помітну еволюцію пройшла радянська історична наука. Наприклад, у 1920-х рр. ще дозволялося характеризувати Чернівці як «прегарне місто, з великою деревообробною та іншими фабриками, тартаками, трамваями, банками, друкарнями, банями різних церков. Люди багатьох національностей прийшли сюди з різних країв і перемішали усі свої ознаки». Для післявоєнної літератури, коли після приєднання Буковини до Радянського Союзу необхідно було безапеляційно доводити відсталий характер розвитку регіону в попередній період, зокрема й наприкінці XIX – на початку XX ст., наведення оцінок на кшталт «наростання продуктивних сил», «виростає культурна надбудова», «зростає рівень культури», «піднесення народної освіти», «завершення процесу втягнення Буковини в цикл розвитку європейського капіталізму» – було виключене¹. Зазначимо, що автор цих цитат Григорій Піддубний помер у 1942 р. на Соловках.

Для післявоєнної радянської літератури був характерний безапеляційно негативний тон про «соціальний та національний гніт», «революційну боротьбу», «робітничий рух» та ін., а констатація позитивних фактів часто поєднувалася із поясненнями, що нівелювали їхнє значення. У фундаментальній «Історії міст і сіл Української РСР» по відношенню до Чернівців кінця XIX – початку XX ст. вказувалося, що поява нових промислових об'єктів не похитнула основну економічну роль кустарних промислів, створення торгово-фінансових банків посилило значення «іноземних капіталістичних об'єднань», демографічне зростання зумовлене впливом «німецьких, польських і румунських колоністів» і зменшувало процент українського населення, зведення нових кварталів та будинків відбувалося без дотримання санітарно-гігієнічних норм і було потрібне, щоб «зосередити на невеликих клаптиках землі якнайбільше жителів і одержати від них якнайбільше прибутків». Загалом же, «центр Чернівців набував поступово вигляду впорядкованого європейського міста, однак на околицях переважали одноповерхові кам'яні і дерев'яні будинки, зовсім непорядкованими лишалися робітничі квартали»² – констатували автори.

Подібно до цього, про негативний вплив «колонізаторської політики Габсбургів» на міста Буковини писали й інші дослідники³. Оцінки та судження

практично не змінювалися десятиліттями. Чернівці, хоч і називалися єдиним значним містом, але в якості осередку «економічної колонізації», який наповнювався «колонізаторськими елементами» для здійснення «колоніального грабунку». Неодмінно спочатку йшла згадка про погане впорядкування, а вже потім про активну забудову багатопверховими будинками, спорудження водогінної мережі та трамвайної колії, появу вуличного освітлення⁴.

Кардинально інші підходи до аналізу історії демонстрували представники української діаспори. Для цієї категорії наукової літератури властиве домінування національного фактору, поєднання констатації великого впливу навчальних закладів Чернівців на «культурний і духовний розвиток широких українських мас» із твердженнями про «германізаційні й румунізаційні ворожі протиукраїнські тенденції», об'єктивне висвітлення активізації політичного, культурно-громадського, видавничого і кооперативного руху⁵. Із 1990-х рр. подібні тенденції почали проникати в українську науку, що на сьогоднішній день розвивається у напрямку вивчення минулого Чернівців у всій різноманітності та неоднозначності процесів, які відбувалися наприкінці XIX – на початку XX ст. Активно перекладається закордонна література, видаються нариси з історії окремих вулиць та будівель, тощо⁶.

Для сучасної німецькомовної історіографії властиві досить позитивні оцінки темпів і особливостей розвитку Чернівців наприкінці XIX – на початку XX ст. Професор Інсбруцького університету Австрії Курт Шарр (Dr. Kurt Scharr), досліджуючи Буковину в якості так званої «культурно-ландшафтної одиниці», узагальнено і дещо сегментовано презентував власне розуміння тогочасних політичних, національних та економічних процесів. Цілком прогнозовано на перше місце він ставив саме столицю регіону, де, за його словами, відбулися кардинальні зміни: «Справжній економічний бум, особливо в останній третині XIX ст. у провінційній столиці Чернівцях, зумовив створення окремих державних установ у різних сферах управління та юрисдикції, які раніше контролювалися Львовом»⁷.

Свою незгоду із такими скептичними характеристиками Чернівців як «виховна колонія» або «австрійський Сибір», що інколи траплялися в літературі, висловлювала німецька публіцистка Франка Кюн (Franka Kühn) у книзі, присвяченій Едуарду Райсу – «першому єврейському бургомістру Чернівців». На її переконання, офіцери, яких переводили у це місто на військову службу «із нудних галицьких гарнізонів», вважали особливою удачею служити саме тут. Аналогічно, багато державних службовців, яких командували до Чернівців з інших регіонів Австро-Угорщини, покидали його «зі сльозами на очах», коли справа доходила до наступної ротації⁸.

Підсумовуючи історіографічний блок зауважимо, що дотримання об'єктивного погляду на трансформацію міського простору Чернівців кінця XIX – початку XX ст. та роль у відповідних процесах органів самоуправління

неодмінно зумовить констатацію як позитивних, так і негативних фактів та явищ.

Першою і однією із найвагоміших ознак розвитку будь-якого населеного пункту є зміни у чисельності його населення. У цьому відношенні Чернівці демонстрували позитивну динаміку. Так, якщо станом на 1869 р. у місті проживало 33,9 тис. осіб, то у 1880 р. – 45,6 тис., у 1890 р. – 54,2 тис., у 1900 р. – 67, 6 тис., у 1910 р. – 84,2 тис. (за іншими даними – 87,1 тис.) осіб⁹. Іншими словами, за 40 років кількість жителів збільшилася майже у 2,5 рази. Звісно варто враховувати, що наведені дані включають також населення околиць, які де-факто були промисловими передмістями, однак на початку ХХ ст. уже втратили статус «міських сіл» і вважалися частиною Чернівців. Зокрема, це Калічанка, де у 1910 р. мешкало 3 тис. жителів, Клокучка – 6,9 тис. осіб, Монастириська – майже 5 тис. осіб, Роша – 8,3 тис. осіб.

На кінець ХІХ – початок ХХ ст. припадає активний розвиток муніципальної інфраструктури. У Чернівцях у цей період була «відкрита продовольча біржа, завершено будівництво водогону та каналізаційної системи, розпочала роботу перша електростанція, започатковано електричний транспорт, збудовано ряд визначних архітектурних споруд міста», зокрема міський театр¹⁰. Відлік реалізації значних інфраструктурних проєктів варто починати від 1866 р., коли було завершено прокладання залізниці «Львів – Чернівці». Втім, якщо головна заслуга у цьому належала торгово-промисловій палаті Буковини, то за електричне освітлення міста та електротрамвай відповідав магістрат. У 1895 р. планувалося, що загальні витрати для реалізації цих проєктів мали складати не більше 700 тис. флоринів. При цьому акції вартістю 200 тис. флоринів мали належати місту для створення акціонерного товариства. Офіційне введення електростанції в експлуатацію відбулося на початку 1896 р., а трамваю – влітку 1897 р. Незважаючи на те, що остаточний кошторис склав 815 тис. флоринів, ці проєкти відразу почали приносити непогані прибутки. Перший рік експлуатації трамваю приніс понад 55 тис. флоринів виручки. Вже у 1901 р. ця сума складала більше 131 тис. флоринів, а «Чернівецьке товариство електропідприємства і трамвая» поступово збільшувало свій капітал та виплачувало дивіденди акціонерам¹¹.

Впровадження міського електричного транспорту, що, хоч і мав зазвичай свої недоліки з точки зору комфортабельності, суттєво підвищувало рівень мобільності жителів, створювало якісно нові можливості для міжособистісної і професійної комунікації, поживляло торгівлю та ділову діяльність, сприяло підвищенню цін на нерухомість уздовж лінії і активізувало забудову. У Чернівцях шлях міського трамваю пролягав не лише через все місто, а сягав моста через р. Прут, тобто фактично околиць. Для жителів різного матеріального достатку існувало два класи, залежно від сезону використовувалися вагони різних типів – відкриті та закриті. Нетривалий час у них навіть було окреме відділення для курців¹².

У статті, присвяченій 35-річчю запровадження електрики у Чернівцях, газета «Der Tag» відзначала, що «зі створенням електростанції та трамваю місто Чернівці зробило великий крок вперед і не тільки наблизилося до Заходу, але й могло частково служити зразком для наслідування, тому що в середині дев'яностих не у багатьох західних містах були електростанції і мало європейських міст мали електричні трамваї». Видання стверджувало, що у цьому відношенні Чернівці навіть мали перевагу «над колишньою імперською столицею Віднем, оскільки навіть там використовували для вуличного освітлення газові горілки і конки, а також омнібус»¹³.

У той час бургомістром Чернівців був Антон Кохановський (1887–1905 рр.). Провідна німецькомовна газета «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» констатувала, що, зважаючи на похилий вік, ключову роль в управлінні міста відігравав його заступник Едуард Райс. Дійсно, вперше віце-бургомістром його було обрано у 1894 р., коли А. Кохановському виповнилося 76 років. На цій посаді Е. Райс перебував до 1905 р., а у 1905–1907 рр. очолював місто, ставши першим бургомістром-євреєм¹⁴.

У своїй першій промові після обрання на цю посаду на засіданні магістрату 10 квітня 1905 р. він узагальнено окреслив програму дій. Першочергове значення для Е. Райса мала законодавча діяльність, спрямована на реформу міського Статуту, зокрема, виборчого права. Не менш важливим він визнавав й вдосконалення вуличної інфраструктури, збільшення матеріальної підтримки для бідних верств населення, розвиток освітньої системи (вказав на необхідність впорядкування бюджетних витрат на цю сферу). Новообраний бургомістр висловлював надію на підтримку фінансово-промислових кіл та безпосередньо членів магістрату¹⁵.

Уже у 1907 р., оцінюючи у некролозі результати роботи Е. Райса, вказана газета, підкресливши його національність, наголосила, що він був «головою для всіх жителів міста», служив із «чистим серцем і бездоганно чистими руками»¹⁶. Подібно до цього, в оголошенні магістрату про смерть бургомистра вказувалося: «Громадська рада і магістрат крайового міста Чернівці втратили в [особі] небіжчика багаторічного енергійного, ревного члена та улюбленого керівника, а населення міста Чернівці, незалежно від національної та конфесійної приналежності, – одного із своїх найтолерантніших, найкращих і найблагородніших співгромадян»¹⁷. Враховуючи заслуги перед громадою, міська рада внесла прізвище небіжчика до Золотої книги Буковини та перейменувала одну із вулиць Чернівців на його честь.

Окремо доцільно уточнити, що на початку ХХ ст. єврейське населення було досить потужне у чисельному відношенні, і з 1868 р. отримало рівноправ'я, однак активно боролось за більш широке представництво у міських та крайових органах влади. Додаткових важелів впливу додавали фінансові можливості. У 1906 р. президент єврейської релігійної громади Бенно Штраухер із

трибуни Австрійської палати послів наголосив, що із 1,26 млн крон прямих державних податків, які сплачували Чернівці, «не менше трьох четвертих – а це 900000 к[рон] – сплачує єврейське населення»¹⁸.

На той час місто, як центр адміністративного регіону, вирізнялося великою кількістю брукованих вулиць і влада особливо турбувалася про чистоту його центральної частини. У цьому відношенні успіх було забезпечено не лише мотивацією самоврядних органів, а й відносно невеликою, однак густонаселеною, площею Чернівців. Приймаючи ще у 1825 р. рішення про необхідність початку процесу брукування, міська влада постійно підвищувала якість покриття, періодично міняючи його на краще. На центральній площі Ринок напередодні Першої світової війни камінь змінили впродовж 1905–1909 рр. При цьому профільна комісія відмовилася затвердити виконання робіт Кісебесерським акціонерним товариством із Будапешту, адже подекуди бруцятка була пошкоджена, розбита або погано відшліфована¹⁹. Цей факт підтверджує спогади письменника та журналіста Георга Дроздовського про дбайливе ставлення міської влади до влаштування та догляду вулиць. У такому ж позитивному ключі він описував і діяльність пожежної команди, що була забезпечена за останнім словом техніки – помпами, возами з водою, розсувними драбинами, обмундируванням²⁰.

Важливою датою в історії Чернівців став 1908 р., коли особливо пишню та урочисто відзначили 500-ліття першої писемної згадки про місто. З нагоди цієї дати відбулася низка різноманітних урочистих акцій. «У пам'ять про першу документальну згадку про Чернівці 500 років тому» та до «60-літнього ювілею правління Його Величності Цісаря Франца Йосифа I» відомий австрійський вчений, буковинознавець Раймунд Кайндль підготував книгу, присвячену історії міста²¹.

Основні урочистості відбулися 20 вересня 1908 р. Ця подія не залишилася поза увагою навіть преси Наддніпрянської України. Газета «Рада», посилаючись на власного кореспондента Костя Кракалю, повідомляла: «святкування ювілею відбулося досить величаво при участі заступників багатьох міст, як прим.[іром] Відня, Львова, Кракова і т. і. При сій нагоді посвячено міську корогву, на якій прибила од імені української нації пані Стоцька стрічку з українських кольорів – і передано бургомістрові золотий ланцюг на шию. Увечері відбувся банкет. У міському театрі було представлення, в якому брало також укр.[аїнське] тов.[ариство] участь»²². Ланцюг, на якому був напис «Громадяни крайової столиці Чернівців їхньому вільно обраному голові. 1908 р.» отримав тогочасний очільник міста барон Фелікс фон Фюрт²³. Крім того, не обійшлося без прикрашання вулиць і будинків, ремонту зали засідань у ратуші. Щось аналогічне відбувалося й 27 травня того ж 1908 р., коли місто відзначало 60 років правління Франца Йосифа²⁴. По відношенню до ювілею першої писемної згадки про місто преса стурбовано відмічала, що загальний бюджет свята складав

80000 крон²⁵. Це викликало «дивну і досадну» реакцію, якщо «згадати ті злидні, що панують між бідною людністю Чернівців, та велике число неграмотних, брак місця в шпиталі, занедбання вулиць і т. д.» – писав буковинський кореспондент газети «Рада» Кость Кракалія²⁶.

Цікаво, що вже згадуваний нами Г. Дроздовський подавав дещо ідеалізовану, на наш погляд, оцінку діяльності міських інституцій у сфері благоустрою. За його словами «Чернівці були у всьому містом зі зразковим порядком, котре знало собі ціну і постійно дбало про те, щоб у тих ділянках, які перебували у сфері його відповідальності, усе виглядало якнайкраще, постійно скеровуючи увагу на нагальні потреби. Що б не потрапляло у його відання, воно завжди стояло на рівні тогочасних технічних можливостей. І якщо перед Першою світовою війною ці можливості і не були останнім криком, то у нас дбали, аби місто якось функціонувало; і воно функціонувало»²⁷. Велика увага, констатував сучасник, приділялася чистоті вулиць. Для цього працювала «когорта підмітальників», які «бралися до роботи на світанні і підбирали все, що хтось бездумно викидав під ноги».

Незалежно від цього, варто констатувати, що для кожного із розвинутих міст другої половини XIX – початку XX ст. особливо наболілим було питання покращення благоустрою та оновлення інфраструктури колишніх робітничих селищ чи так званих «міських сіл», які у вказаний період уже набули статусу передмість, а його жителі зараховані до міського населення. Для Чернівців ця проблема стосувалася чотирьох найбільших передмість: Калічанка, Клокучка, Монастириська та Роша. Як вказувалося, напередодні Першої світової війни загальна чисельність населення, що в них проживало, перевищувала 23 тис. осіб²⁸. По відношенню до Клокучки занепокоєння преси викликав аварійний стан мосту через однойменну річку, який дозволяв потрапити безпосередньо у місто. Ще навесні 1889 р., коли існувала загроза підняття рівня води, газета «Czernowitzer Zeitung» повідомляла, що він може впасти в будь-який момент. Лише у 1908 р. чернівецький магістрат нарешті звернув увагу на необхідність влаштування вулиць цього передмістя та розпочав розробку планів і кошторисів для упорядкування річки й навколишніх територій.

Утім, питання хаотичної забудови та розширення провулків і вуличок продовжувало хвилювати міську раду впродовж наступних років. Це, а також розширення каналізаційної мережі та водогону, прокладання додаткових електричних мереж, покращення залізничного сполучення, вирішення житлової проблеми, формували соціально-економічну програму діяльності міських органів влади напередодні Першої світової війни. Тогочасна преса серед інших важливих питань називала й реформу адміністративного апарату, боротьба з підвищенням цін та захист робітників від конкуренції з боку емігрантів²⁹. Варто враховувати, що після приєднання робітничих передмість до Чернівців проблема безробіття тутешніх жителів перейшла до компетенції саме міської

влади. Особливо вона актуалізувалася напередодні Першої світової війни. Для боротьби з цим явищем взимку 1912 р. муніципальна рада створила надзвичайний фонд для розподілу матеріальної допомоги. Менше ніж через рік, восени 1913 р. друкований орган соціал-демократів Буковини, газета «Vorwärts», яку неможливо було запідозрити у симпатіях до влади, повідомляла, що підтримка безробітних міста повинна здійснюватися на постійній основі, але в іншій формі. За словами видання, ніхто не хотів навішувати на себе ярлик жебрака – «населення не хоче милостині, воно хоче отримати роботу і, якщо її не можна отримати, [отримати] страхування від безробіття, тобто гарантоване право на допомогу в разі безробіття»³⁰. Критикувалося зволікання зі спонсорування приміщення школи та будинку робітників електростанції. Газету турбувало, що хоч «небезпека війни зникла, але загальна світова криза вже відчутно впливає на нас», тож пропонувалося запровадити систему страхування від безробіття на зразок тієї, яка вже існувала в бельгійському місті Гент.

Для вирішення всіх назрілих проблем традиційно не вистачало коштів. На початку 1913 р. лише для потреб електрифікації міська влада планувала реалізувати облигації на суму в 2 млн крон. Натомість вдалося лише скористатися кредитом розміром 200 тис. крон. Зважаючи на це, було відкладено розширення мережі трамвайних доріг та збільшення пропускної здатності водопроводу (із 5 тис. м³ до 10–12 тис. м³)³¹. На засіданнях міської ради того ж року говорилося й про дефіцит коштів для ремонту шкільних будівель, прокладання тротуарів, побудову скотобійні за сучасними санітарними нормами. Вирішити проблеми планувалося за рахунок займу на 18 млн крон³².

На жаль, прогноз газети «Vorwärts» щодо зникнення небезпеки початку війни не справдився, тож коли розпочався світовий конфлікт це стало справжнім випробуванням для міської влади Чернівців. Очевидець тогочасний подій, буковинський журналіст та громадсько-політичний діяч Юліус Вебер пригадував, що в умовах наступу російських військ, найбільша увага мирного населення «була прикута до магістрату». Однак, бургомістр Сало фон Вайссельбергер, «нічого не знав» і не міг надати точної інформації про перебіг подій³³. Зауважимо, що керівництво міста, виявившись спочатку розгубленими і неготовими задовольнити запит містян на інформацію, в умовах послаблення державного апарату та воєнного часу поступово почали набувати все більших адміністративно-управлінських повноважень.

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулася неабияка трансформація міського простору Чернівців. Саме у цей період місто набуло чітких європейських рис, отримало такі новітні блага цивілізації як водогін, каналізаційна система, електропостачання, громадський транспорт, низка культурно-освітніх установ та ін. Звісно, цьому сприяла загальна позитивна економічна кон'юнктура та статус адміністративного центру коронного краю, однак безсумнівним був і вплив продуктивної діяльності міських органів влади. Робота різноманітних профільних

комісій і безпосередньо бургомістрів, членів магістрату і міської ради наочно за-свідчувала їх намагання спрямовувати свою діяльність на покращення добробуту жителів та повсякденних умов життя. Варто відзначити, що отримання прибутків від акціонерних товариств, які надавали різноманітні послуги (наприклад, перевезення пасажирів трамваями), не усувало проблем дефіциту коштів на вдосконалення міської інфраструктури, тож на початку ХХ ст. розміри муніципальних позик зростали з року в рік. Крім того, громадськість турбували такі проблеми як подолання безробіття, вирішення житлового питання для незаможних категорій населення, покращення санітарних умов, розвиток мережі навчальних закладів та ін. Початок Першої світової війни перервав поступальний розвиток міського простору та приніс неабиякі випробування для Чернівців і їх жителів.

Примітки:

¹ Піддубний Г. Буковина: її минуле й сучасне: (суспільно-політичний нарис із мапю Буковини). [Харків]: Держ. вид-во України, 1928. С. 19, 45–49.

² Гриценко І.А., Тимошук Б.О., Шепета М.Т. Чернівці // Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. С. 68–69.

³ Нариси з історії Північної Буковини / Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. АН УРСР. Ін-т соціальних і економічних проблем зарубіжних країн; Ін-т історії. Київ: Наук. думка, 1980. С. 138.

⁴ Там само. С. 137–138.

⁵ Новосівський І.М. Чернівці // Буковина: її минуле і сучасне. Під ред. д-ра Д. Квітковського, проф. Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж-Філадельфія-Детройт: Вид-во «Зелена Буковина», 1956. С. 904–913.

⁶ Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення, присвячена 60-літньому ювілею правління Його Величності Цісаря Франца Йосифа I, в пам'ять про першу документальну згадку про місто Чернівці 500 років тому; пер. з нім.: В. Шинкар, В. Семенко; післямова О.М. Масан] / вид. 2-ге, доповн. і випр. Чернівці: [б. в.], 2005. 271 с.; Мазурок О., Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині ХІХ на початку ХХ століть (1848–1918 рр.). Етносоціальний та економічний аспекти. Ужгород, Карпатська вежа, 2012. Т. 1. 686 с.; Никирса М. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці: Золоті литаври, 2008. 452 с.; Шевченко Г. Чернівці. Легенди і перекази старого міста. Чернівці: Місто, 2012. 48 с.; Тархов С.А. Історія міське-лектротранспорту Чернівців. Чернівці: Прут, 1997. 288 с. та ін.

⁷ Kurt Scharr. «Die Landschaft Bukowina» Das Werden einer Region an der Peripherie 1774–1918. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2010. P. 177.

⁸ Franka Kühn. Dr. Eduard Reiss. Der erste jüdische Bürgermeister von Czernowitz 1905–1907 / Vorwort von Peter Rychlo; Herausgegeben von Erhard Roy Wiehn. Konstanz: Hartung-Gorre Verlag, 2004. 82 s.

⁹ Kurt Scharr. Op. cit. P. 275–276.

¹⁰ Антон рицар Кохановський фон Ставчан // Громадський портал «Історичне місто Чернівці». URL: <http://fab.cv.ua/cv/mayor/view/4>.

¹¹ Тархов С.А. Історія міськелектротранспорту Чернівців. Чернівці, «Прут», 1997. URL: [http://alltransua.com/lists/Czernowitz_\(do_1918\).pdf](http://alltransua.com/lists/Czernowitz_(do_1918).pdf).

¹² Дроздовський І. Тоді в Чернівцях і довкола: спогади старого австрійця / пер. з нім., передм. і примітки Петра Рихла. Чернівці: Молодий буковинець, 2001. С. 100–101.

¹³ M.L. 35 Jahre Elektrizität in Czernauti (Aus einem Gespräch mit dem Direktor Ing. Hildebrand) // Der Tag. 12 Juni 1932.

¹⁴ Дет. див.: Franka Kühn. Op. cit.

¹⁵ Der neue Bürgermeister // Czernowitzer Allgemeine Zeitung. 13 April 1905. № 387. C. 1–2.

¹⁶ Bürgermeister Regierungsrat Dr. Eduard Reiß // Czernowitzer Allgemeine Zeitung. 30 April 1907. № 991. S. 1.

¹⁷ Державний архів Чернівецької області. Ф. 39. Оп. 1. Спр. 3297. Арк. 252.

¹⁸ Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів / Упор. О.В. Добржанський, М.П. Кушнір, М.Д. Никирса. Чернівці: ТОВ «Видавництво “Наші книги”», 2007. С. 229.

¹⁹ Юхимець Олександр. Бруківка на дорогах Чернівців з'явилася 200 років тому // Погляд. 14 вересня 2013 р. URL: <https://pogliad.ua/news/chernivtsi/brukivka-na-dorogah-chernivciv-z-yavilasya-200-rokiv-tomu-188608>.

²⁰ Дроздовський Г. Вказ. праця. С. 100.

²¹ Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Auf Veranlassung der Czernowitzer Stadtgemeinde. Czernowitz: Pardini, 1908. XIV + 231 S.

²² Кракалія Кость. Лист з Буковини // Рада. 17 сентября (30 вересня) 1908 р. № 212. С. 1.

²³ Осайчук С. Чернівці. Історія ланцюга // Незалежний культурологічний часопис «Ї». 2009. № 56. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/osachuk2.htm>.

²⁴ Кракалія Кость. Лист з Буковини // Рада. 24 мая (6 липня) 1908 р. № 119. С. 1.

²⁵ За іншими даними 22,7 тис. крон (див.: Як святкували день міста Чернівці у 1908 році // БукІнфо Буковинська Незалежна Інформаційна Агенція. 28 вересня 2010 р. URL: <http://www.bukinfo.com.ua/print?lid=10028>).

²⁶ Лист з Буковини // Рада. 17 сентября (30 вересня) 1908. № 212. С. 1.

²⁷ Дроздовський Г. Вказ. праця. С. 98.

²⁸ Kurt Scharf. Op. cit. P. 275–276.

²⁹ Czernowitzer Angelegenheiten. Das wirtschaftliche Programm für den Czernowitzer Gemeinderat // Czernowitzer Allgemeine Zeitung. 23 März 1913. № 2906. S. 5–6.

³⁰ Czernowitzer Gemeindevertretung zum Nachdenken // Vorwärts. 20 September 1913. № 38. P. 2.

³¹ Czernowitzer Angelegenheiten. Das wirtschaftliche Programm für den Czernowitzer Gemeinderat // Czernowitzer Allgemeine Zeitung. 23 März 1913. № 2906. S. 6.

³² Czernowitzer Gemeinderat (Sonntagsruhe, Rats-hangen, schuld-eigen, Millionenanleihe) // Vorwärts. 17 Mai 1913. № 20. P. 1–2.

³³ Вебер Юліус. Російська окупація Чернівців / упоряд., пер. з нім. Сергій Осачук; післямова та коментарі Володимира Заполовського. Чернівці: Книги XXI, 2016. С. 14.

Dobrzhanskyi Serhii. The urban space transformation and the local government of Chernivtsi at the end of the XIX – beginning the XX century. In the article it has been analyzed the specifics of the functioning of self-government bodies in the second half of XIX – early XX century. In the end of the 19th century Chernivtsi experienced an upsurge in economic development. Development was stimulated by the construction of the Lviv-Chernivtsi railroad in 1866, the building of an electric power station in 1896, the establishment of an electric streetcar system in 1897, and the introduction of a water-supply and a sewage disposal system in 1895–1912. The center of the city acquired the appearance of a European city and was often referred to as «Little Vienna». This was facilitated by the general positive economic situation and the status of the administrative center of the crown region, but the influence of the productive activities of the city authorities was undoubted. Expert commissions, the burgomaster and the magistrate

worked to improve the well-being of residents and daily life. The author notes that the income from joint-stock companies that provided various services (for example, transportation of passengers by tram) did not eliminate the problems of scarcity of funds for improvement of urban infrastructure, so in the early twentieth century the size of municipal loans has been increasing year by year. The residents of the city were disturbed by the following problems: unemployment, housing, sanitation, poor condition of educational institutions. The beginning of World War I interrupted the progressive development of urban space and brought considerable challenges for Chernivtsi and their inhabitants.

Keywords: Self-government, Magistrate, Burgomaster, Water transportation, Public transport, Urban planning.

Отримано: 18.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.309-323

УДК 378.6/477-25/«1907-1916»:329.17-053.6/477.43/.44/

Андрій Чуткий

«НЕ ЗНАКОВА» ПОСТАТЬ НА ТЛІ ДОБИ: ПРЕДСТАВНИКИ МОЛОДІ З ПОДІЛЛЯ У СТИНАХ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ

Чуткий Андрій. «Не знакова» постать на тлі доби: представники молоді з Поділля у стінах Київського комерційного інституту. Досліджується доля «не знакових» вихідців із Поділля, котрі репрезентували ті національні складові, що на початку ХХ ст. становили абсолютну більшість населення Поділля, – українську, польську та єврейську. Для прикладу було обрано по одній особі з кожної із цих трьох груп, які в цей період навчались у Київському комерційному інституті.

Вибір студентів зумовлювався їх особливою роллю у житті тогочасного суспільства. А обрання для дослідження молоді саме Київського комерційного інституту зумовлено особливим демократизмом властивим для цього вишу в політиці щодо студентів, що таким чином робить його найбільш «чистим» об'єктом для історичного вивчення. Також це зумовлено тим, що це був перший в Україні виш економічного профілю. А отже на основі вивчення структури його студентського контингенту можна з'ясувати і ставлення тогочасного суспільства до господарської сфери життя.

Виявлені в особових справах досліджуваних студентів-подільян документи дозволили висвітлити не лише їх походження та почасти і певні дані щодо їх батьків, але й здобуту ними середню освіту.

Також ці групи документів дозволили «проявити» матеріальний аспект життя цих осіб у студентський період. Усі вони належали до матеріально незабезпечених осіб, що було властиво для значної частини тогочасного студентства. Це, поряд із кризою релігійності, засвідчувало приховані революційні процеси, що зрештою мали вилитись назовні. А студентство мало стати одним із їх рушіїв. Отже, маємо одне з опосередкованих свідчень наростання внутрішнього конфлікту в суспільстві початку ХХ ст., що зробив можливими подальші глобальні потрясіння.

Останнє пояснювалось і такою рисою як уникнення за будь-яку ціну мобілізації з початком Першої світової війни. Це було не просто небажання воювати, а саме небажання воювати за чужу їм державу. Тобто саме так сприймали Російську імперію представники пригноблених нею народів і що також мало наблизити її загибель в умовах світової війни.